

Československo a studená válka v Africe

Přístupy, interpretace a roviny zkoumání¹

JAN KOURA – MIKULÁŠ PEŠTA

Studená válka postihla v menší či větší míře všechny obydlené světadíly. Do Afriky se sice rozšířila o něco později než do jiných částí tzv. třetího světa, ale zasáhla ji s o to větší intenzitou. Odborné výzkumy studené války africký kontinent dlouhou dobu opomíjely, neboť byl vnímán jen jako její okrajové „bojiště“, kam se v určitých etapách přesouval konflikt mezi Spojenými státy a Sovětským svazem v podobě zástupných válek. Obrat v tomto badatelském názírání přinesla kniha norského historika Odd Arne Westada *Global Cold War*.² Ten „zápas“ o třetí svět nepovažuje za marginální součást tohoto konfliktu, ale za jednu z jeho klíčových rovin. Americké i sovětské intervence ve třetím světě, jež byly podle Westada ideologicky motivované, měly za cíl prokázat univerzálnost liberálního kapitalismu na jedné a státního socialismu na druhé straně. Pro obě velmoci by případná nadvláda nad třetím světem, v němž žila větší část světové populace, totiž znamenala také vítězství jejich ideologického konceptu.

Westadova kniha stála za zvýšeným zájmem o studium projevů studené války ve třetím světě, zejména v do té doby víceméně přehlížené Africe. Přestože se dočkala hodnocení v superlativech a po patnácti letech od jejího vydání je již možné konstatovat, že přispěla ke „globálnímu obratu“ ve výzkumu studené války, z pohledu zkoumání intervencí Sovětského svazu a dalších socialistických zemí nechávala řadu otázek otevřených. Bipolární vnímání studené války jako výhradního konfliktu dvou supervelmocí totiž nepřipouštělo,

že by do jeho průběhu výraznějším způsobem zasahovaly další státy. Práce Tonyho Smitha či Piera Gleijese³ ale upozornily, že do tohoto konfliktu aktivně vstupovali i menší aktéři (včetně socialistických zemí, které byly předchozí historiografi líčeny jako pouhé sovětské satelity).

Dekolonizace, Československo a studená válka v Africe

Až do poloviny padesátých let byla Afrika považována za výlučnou zájmovou sféru Západu, neboť velká

část afrického kontinentu se stále nacházela v koloniálním područí západoevropských zemí. Sovětský svaz a další socialistické země se o „černý kontinent“ začaly intenzivněji zajímat až s nástupem Nikity S. Chruščova k moci. Nový sovětský vůdce si na rozdíl od svého předchůdce Josifa Stalina uvědomoval, jakou roli by nově dekolonizované státy třetího světa mohly v budoucnu sehrát ve velmocenském soupeření se Spojenými státy, protože jejich příklon k socialismu by mohl předznamenat jeho globální vítězství.⁴

1 Tato studie vznikla v rámci programu Univerzity Karlovy PROGRES Qog: Historie – Klíč k pochopení globalizovaného světa.

2 WESTAD, Odd Arne: *Global Cold War. Third World Interventions and the Making of Our Times*. Cambridge University Press, Cambridge 2005.

3 Smith v tomto smyslu představil ve své práci koncept „pericentrismu“ označující menší aktéry s významným vlivem ve studené válce. SMITH, Tony: *New Bottles for New Wine: A Pericentric Framework for the Study of the Cold War*. *Diplomatic History*, 2000, Vol. 24, No. 4, s. 567–591; GLEIJESES, Piero: *Conflicting Missions: Havana, Washington, and Africa, 1959–1976*. University of North Carolina Press, Chapel Hill 2002.

4 K sovětské politice v Africe více např. MAZOV, Sergey: *A Distant Front in the Cold War. The USSR in West Africa and the Congo, 1956–1964*. Stanford University Press, Palo Alto 2010; YORDANOV, Radoslav: *The Soviet Union and the Horn of Africa during the Cold War. Between*



Plenární setkání delegátů bandungské konference, její ekonomické sekce, 20. duben 1955

Foto: volné dílo

Konference v indonéském Bandungu, na které se v dubnu 1955 představil země, z nichž mnohé teprve krátce předtím získaly nezávislost, odmítli jasně přihlásit k existujícím mocenským blokům, naznačovala, že se na mezinárodním poli objevila „třetí síla“. Její význam začal růst s tím, jak se na mapě světa rýsovaly další nové suverénní státy, které odmítaly vměšování velmocí do svých vnitřních záležitostí, rasovou nerovnost či nové formy kolonialismu.⁵

Sovětský svaz záhy pochopil, že dekolonizační proces může být jedinečnou příležitostí začít pronikat do teritorií, která byla do té doby doménou Západu, a pokusit se nabídnout tamějším obyvatelům socialismus jako adekvátní alternativu ke kapitalismu, který byl u mnohých

z nich zdiskreditován kvůli svému propojení s koloniálními mocnostmi. Ty se, za výrazné podpory Spojených států, naopak snažily ovlivnit transformaci nově vznikajících zemí tak, aby si i nadále udržovaly úzké vazby na své bývalé „mateřské země“ a nepřiklonily se k Sovětskému svazu.⁶

Již od konce padesátých let kladla sovětská politika ve vztahu k Africe důraz na podporu rozličných národněosvobozeneckých hnutí, jejichž boj za nezávislost se snažila prezentovat jako širší součást ideologického soupeření mezi Východem a Západem. Tento nový sovětský přístup ke třetímu světu se setkal s kladnou odezvou u československých komunistů, kteří byli připraveni dopomoci k tomu, aby se z Afriky stal „socialistický kontinent“.⁷ Československo totiž mělo

Třetí svět byl geopolitický pojem vymezující „rozvojové země“ vůči kapitalistickému prvnímu a socialistickému druhému světu. Tento koncept se objevoval od poloviny padesátých let v souvislosti s procesem dekolonizace, rozvojem Hnutí nezúčastněných a Konference tří kontinentů, a ve společenských vědách souvisel rovněž se vznikem tzv. postkoloniálních studií. Označoval nejen politický projekt antikolonialismu a nezúčastněnosti ve studené válce, ale šlo také (a možná i především) o ekonomický pojem: z toho důvodu bývají do třetího světa řazeny i mimoevropské socialistické země jako KLDK či Kuba. Jako analytický nástroj přestal být pojem „třetí svět“ v praxi užitečný již v osmdesátých letech, kdy mezi jeho jednotlivými zeměmi i regiony vznikly propastné rozdíly. I v kontextu studené války je ovšem třeba mít na paměti limity této zjednodušující koncepce tří světů. Alternativou k pojmu „třetí svět“ může být ve východním bloku častější slovní spojení „rozvojové země“ nebo v současnosti používanější (ale ne zcela synonymní) termín „globální jih“.

v rámci východního bloku nejlepší předpoklady posunout se v Africe ze zahraničněpolitické stagnace k aktivismu. Tato pozice vycházela nejen z jeho ekonomické vyspělosti (vysoká míra industrializace, expertní potenciál v oblasti hospodářského rozvoje), ale také z již vybudované sítě diplomatických a obchodních vztahů s některými africkými zeměmi. V tomto ohledu nemohl Československu konkurovat ani samotný Sovětský svaz, který měl ke konci roku 1961 v Africe o jeden zastupitelský úřad méně.⁸ Když se ve druhé

Ideology and Pragmatism. Lexington Books, Lanham 2016; MUEHLENBECK, Philip - TELEPNEVA, Natalia (eds.): *Warsaw Pact Intervention in the Third World. Aid and Influence in the Cold War*. I. B. Tauris, London 2018; IAN DOLO, Alessandro: *Imbalance of Power: The Soviet Union and the Congo Crises, 1960-1961*. *Journal of Cold War Studies*, 2014, Vol. 16, No. 2, s. 32-55.

5 VÍCE McDOUGALL, Derek - FINNANE, Antonia (eds.): *Bandung 1955. Little Histories*. Monash University Press, Caulfield 2010; MISKOVIC, Natasha - FISHER-TINÉ, Harald - BOSKOVSKA, Nada (eds.): *The Non-Aligned Movement and the Cold War: Dephi-Bandung-Belgrade*. Routledge, New York 2014; RAKOVE, Robert: *Kennedy, Johnson and the Nonaligned World*. Cambridge University Press, Cambridge 2012; LEE, Christopher (ed.): *Making a World after Empire. The Bandung Moment and Its Political Afterlives*. Ohio University Press, Athens 2010.

6 KOURA, Jan: První, druhý, třetí svět... Studená válka jako globální fenomén. *Dějiny a současnost*, 2019, roč. 41, č. 5, s. 18.

7 MUEHLENBECK, Philip: *Czechoslovakia in Africa, 1945-1968*. Palgrave Macmillan, London 2016, s. 4.

8 ZÍDEK, Petr: *Československo a francouzská Afrika 1948-1968*. Libri, Praha 2006, s. 31.

polovině padesátých let změnila domácí i mezinárodní situace, mohlo Československo využít i těchto svých kontaktů a úzkých vazeb na některé představitele afrických komunistických a socialistických stran. V neposlední řadě mohlo uplatnit své renomé významného vývozce zbraní, o něž nově vzniklé státy projevovaly intenzivní zájem. Z tohoto hlediska není nijak překvapivé, že za začátek pronikání států východního bloku do Afriky bývá považován dnes již proslulý prodej československých a sovětských zbraní Egyptu v roce 1955,⁹ který byl pro Československo „odrazovým můstkem“ k tomu, aby se o pár let později stalo jednou z nejaktivnějších socialistických zemí v Africe a významně podporovalo tamější osvobozencká hnutí a nově vzniklé státy. Toto angažmá pokračovalo po celá šedesátá léta. Jeho základní linii nezbrzdil ani reformní proces Pražského jara a známky jeho kontinuity lze sledovat přes sedmdesátá léta až do konce studené války.

Výzkum československých aktivit ve vztahu k Africe během studené války byl dlouhou dobu českými i zahraničními historiky opomíjen. Jedním z důvodů byla nedostupnost

archivních pramenů (jak domácích, tak afrických), převládající vnímání studené války výhradně prizmatem bipolárního konfliktu bez výraznější role dalších aktérů a v neposlední řadě úpadek afrikanistiky jako vědního oboru po roce 1989. Kusé informace o československém angažmá v Africe byly interpretovány spíše jako plynání zdroji a podpora diktátorských a teroristických režimů. Postupného otevírání českých archivů na přelomu tisíciletí jako jedni z prvních využili Petr Zídek a Karel Sieber. Jejich publikace poskytují zdatilý, nicméně v mnoha ohledech jen základní přehled československých diplomatických vztahů s jednotlivými africkými státy.¹⁰ Přínosné jsou rovněž práce Jana Záhoříka, který se jako jeden z mála současných afrikanistů zabývá problematikou vztahů mezi Československem a Afrikou v době studené války, i když se primárně soustřeďuje na jejich politicko-diplomatickou rovinu.¹¹ Opomenout nelze ani výzkum Pavla Szobiho ohledně vztahů s Angolou a jejich hospodářské dimenze.¹²

Ze zahraničních autorů se tématu věnoval Philip Muehlenbeck ve své knize *Czechoslovakia in Africa*¹³, v níž

se zaměřil i na mezinárodní kontext a československé záměry interpretoval prizmatem Smithova pericentrismu. I přesto jeho práce zůstává do značné míry popisem bilaterálních vztahů a nevyužívá některé klíčové československé archivní materiály a sekundární zdroje. Natalia Telepneva, jež se dlouhodobě věnuje dekolonizaci portugalských držav z pohledu států východního bloku, ve svých textech naznačuje, kam by se mohl výzkum československo-afrických vztahů posouvat. Při využívání archivních pramenů z několika zemí se soustřeďuje na obecnější zhodnocení cílů a záměrů východního bloku v Africe a také na roli, kterou v nich sehrávaly východoevropské rozvědky.¹⁴

To, že výzkum vztahů Československa k africkému konfliktu nemusí nutně probíhat jen v rovině diplomatické historie, prokázala Marta E. Holečková v nedávno vydané monografii *Příběh zapomenuté univerzity*, v níž se zabývá studenty ze zemí třetího světa (včetně těch z Afriky) na Univerzitě 17. listopadu.¹⁵ Vědeckým a vzdělávacím kontaktům mezi Československem a třetím světem se v poslední době věnovalo i několik dalších autorek¹⁶ a jsou to

9 Národní archiv, Archiv ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 66. a. j. 82, b. 19, Zpráva o jednání o dodávkách speciálního materiálu z ČSR do Egypta, 10. 10. 1955; LARON, Guy: Cutting the Gordian Knot. The Post-WW2 Egyptian Quest for Arms and the 1955 Czechoslovak Arms Deal. In: *The Cold War International History Project (CWHIP)*, Working paper No. 55 (February 2007).

10 Např. ZÍDEK, Petr – SIEBER, Karel: *Československo a subsaharská Afrika v letech 1948–1989*. Ústav mezinárodních vztahů, Praha 2007; TITÍŽ: *Československo a Blízký východ v letech 1948–1989*. Ústav mezinárodních vztahů, Praha 2009; ZÍDEK, Petr: Československo v konžské krizi 1959–1961. *Historie a vojenství*, 2006, roč. 55, č. 3, s. 23–33; SIEBER, Karel: Československo a občanská válka v Nigérii (1967–1970). *Historie a vojenství*, 2002, roč. 51, č. 2, s. 267–302.

11 ZÁHOŘÍK, Jan: Czechoslovakia and Congo/Zaire under Mobutu, 1965–1980. *Canadian Journal of History*, 2017, Vol. 52, No. 2, s. 290–314; DVOŘÁČEK, Jan – PIKNEROVÁ, Linda – ZÁHOŘÍK, Jan (eds.): *A History of Czechoslovak Involvement in Africa: Studies from the Colonial Through the Soviet Era*. The Edwin Mellen Press, Lampeter 2014.

12 SZOBI, Pavel: Czechoslovak Economic Interests in Angola in the 1970s and 1980s. In: CALORI, Anna – HARTMETZ, Anne-Kristin – KOCSEV, Bence – MARK, James – ZOFKA, Jan (eds.): *Between East and South. Spaces of Interaction in the Globalizing Economy of the Cold War*. De Gruyter, Berlin 2019, s. 165–196.

13 MUEHLENBECK, Philip: *Czechoslovakia in Africa, 1945–1968*.

14 TELEPNEVA, Natalia: Saving Ghana's Revolution: The Demise of Kwame Nkrumah and the Evolution of Soviet Policy in Africa, 1966–1972. *Journal of Cold War Studies*, 2019, Vol. 20, No. 4, s. 4–25; TÁŽ: Mediators of Liberation: Eastern-bloc Officials, Mozambican Diplomacy and the Origins of the Soviet Support for Frelimo, 1958–1965. *Journal of Southern African Studies*, 2017, Vol. 43, No. 1, s. 67–81.

15 HOLEČKOVÁ, Marta E.: *Příběh zapomenuté univerzity. Univerzita 17. listopadu (1961–1974) a její místo v československém vzdělávacím systému a společnosti*. FF UK, Praha 2019 a TÁŽ: Biafra viděná z Prahy. Několik poznámek k africkým studentům v Praze šedesátých let v tomto čísle revue *Paměť a dějiny*.

16 STEJSKALOVÁ, Tereza (ed.): *Filmaři všech zemí, spojte se! Zapomenutý internacionalismus, československý film a třetí svět*. Tranzit, Praha

právě dnes na popularitě nabývající transnacionální a postkoloniální přístupy či dějiny mentalit, které mohou společně s novým nazíráním na pozici menších aktérů studené války otevřít doposud nerefluktované roviny československo-afrických vztahů. V následujících řádcích bychom proto chtěli demonstrovat, že toto téma lze zkoumat na mnoha rozličných a doposud badateli téměř opomíjených úrovních a nastolit tak otázky, jež nejenže mohou odhalit pozapomenutou, a přesto významnou část československých dějin, ale také přispět do obecnější diskuse ohledně role socialistických států ve studené válce či debat o charakteru socialistického zřízení.

Modernita, rozvoj a hospodářské vztahy

Dekolonizace nebyla pouze procesem politické, ale také ekonomické a sociální transformace, v níž Spojené státy a Sovětský svaz spatřovaly příležitost nabídnout africkému kontinentu vlastní modernizační model, který by přeměnil bývalé kolonie na prosperující státy. Pro obě velmoci se tím otevřel prostor pro nové formy vzájemného soupeření – prezentaci vlastních ideologických postulátů a modernity. Vedle oblastí Latinské Ameriky a Asie, jež studená válka zasáhla již v padesátých letech, se o desetiletí později hlavním dějištěm velmocenského zápasu o „srdce a mysl“ obyvatel třetího světa stal africký kontinent, jež kromě rozsáhlých ideologicko-politických možností představoval také zajímavý hospodářský a surovinový potenciál.¹⁷



Náměstí nezávislosti v ghanském hlavním města Akkra zbudované podle socialistických architektonických vizí

Foto: Rjruiziii, CC BY-SA 3.0

Z pohledu států východního bloku se šíření socialistické modernity stalo důležitým nástrojem, jak v afrických státech získat politický a hospodářský vliv. Výstavba investičních celků, jako byly továrny, cukrovary, farmy, pivovary, nemocnice či školy, s sebou přinášela také prvky socialistického ekonomického, zdravotnického či vzdělávacího modelu. Socialističtí architekti se pokoušeli přeměnit africká města v moderní metropole a svými stavbami ovlivnit jejich další urbanistický rozvoj.¹⁸

Československo vzhledem ke svému expertnímu potenciálu a průmyslové tradici mohlo africkým státům

prostřednictvím svých podniků zahraničního obchodu nabídnout výstavbu širokého spektra těchto celků, a to i formou výhodných úvěrů. Českoslovenští komunisté doufali, že se jim jejich „investice“ brzy vrátí a napomůžou k užšímu propojení československého hospodářství s africkými státy, k nárůstu vzájemné obchodní výměny (zejména v případě surovin či produktů nedostupných v rámci Rady vzájemné hospodářské pomoci) a z toho plynoucímu zisku volných devizových prostředků. Sovětský svaz v tomto ohledu ponechával jednotlivým zemím východního bloku poměrně velký prostor pro ak-

2017; HANNOVÁ, Daniela: Problémoví elegantí. Arabští studenti v Praze v 50. a 60. letech 20. století. In: *Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 2014, roč. 54, č. 2, s. 105–125; BUZÁSSYOVÁ, Barbora: Back to Africa speaking Slovak?: “Third World” students at the Preparatory Language Centre in the city of Senec during the 1960s. In: *Práce z dějin Akademie věd*, 2018, roč. 10, č. 2, s. 1–19; MÁDROVÁ, Kamila: Development and Strategy of the Czech Technical University’s Contacts with Third World Countries in the 1960s. In: Tamtéž, s. 21–44 a MACKOVÁ-JÚNOVÁ, Adéla: Export of Experts. Czechoslovak Academy of Sciences and Iraq in the 1960s. In: Tamtéž, s. 47–76.

17 IANDOLO, Alessandro: The Rise and Fall of the Soviet Model of Development in West Africa, 1957–1964. *Cold War History*, 2012, Vol. 12, No. 4, s. 683–704; ENGERMAN, David C.: The Second World’s Third World. *Kritika*, 2011, Vol. 12, No. 1, s. 183–211.

18 STANEK, Lukasz: *Architecture in Global Socialism. Eastern Europe, West Africa, and the Middle East in the Cold War*. Princeton University Press, Princeton 2020.

tivitu, což dokonce vedlo k tomu, že si socialistické státy při pronikání na africké trhy a získávání kontraktů na výstavbu investičních celků vzájemně konkurovaly.¹⁹ Československo se proto snažilo prezentovat jako země, jež při budování socialismu dosáhla řady úspěchů a svými zkušenostmi může přispět k úspěšné transformaci afrických států. Na domácí půdě pak byly aktivity na „černém kontinentě“ často představovány jako solidární pomoc zemím, které dlouhá desetiletí strádaly pod nadvládou západních států, i jako prostředek ke zvýšení prestiže v socialistickém táboře i na Západě. V praxi se ale Československo ve většině případů orientovalo na ekonomickou profitabilitu, která se ale v případě Afriky brzy ukázala jako lichá. Afričané nespláceli poskytnuté úvěry a brzy se rozplynuly i naděje na rozvinutější obchodní styky. Československá koncepce stran vybraných afrických zemí z roku 1965 již byla kritická vůči šíření socialismu na tomto kontinentě a zmiňovala, že jeho základní principy afričtí politici nechápu a mnohdy ho interpretují podle svých představ.²⁰

Vzhledem k výrazným historickým, sociálním a kulturním odlišnostem mezi státy tzv. globálního severu (ať již těch kapitalistických, nebo socialistických) a jihu byly exportované modernizační modely Afričanům v mnoha ohledech cizí. Proto se pokoušeli, v některých případech také s pomocí panafrických konceptů, hledat vlastní cestu transformace svých zemí, což ale z jejich pohledu nevyučovalo, aby zároveň ochotně přijímali úvěry a další formy podpory,

kteří jim státy z obou stran „železně opony“ nabízely. Z pohledu Československa lze pak od 70. let pozorovat velkou míru ekonomického pragmatismu ve vzájemných vztazích, který převažoval nad snahou o vývoz socialistické modernity do Afriky jako uceleného rozvojového modelu.

Expertí a studenti

Českoslovenští civilní expertí, kterým se během krátkého času podařilo v Africe získat značné renomé, se stali zejména v šedesátých letech nedílnou součástí československého rozvojového projektu. Ať již byli vysíláni v rámci mezinárodních organizací nebo přes podnik zahraničního obchodu Polytechna, jež výjezdy těchto specialistů povětšinou zajišťoval, jejich výběr podléhal požadavkům na odbornost, jazykovou kompetenci i ideologickou spolehlivost. Očekávalo se od nich, že budou náležitě prezentovat úspěchy československého socialismu a aktivně ho šířit do vysílaných zemí.²¹ Z tohoto důvodu byli socialističtí expertí ještě donedávna vnímáni jako pouhá prodloužená ruka stranických aparátů a komunistické ideologie, ve skutečnosti ale ideologická kritéria nebyla v konečném důsledku při výběru vhodných kandidátů nejdůležitější, klíčová byla jazyková a odborná kompetence.²² Až s odstupem času ale někteří z nich připustili, že do Afriky odjízďeli ze zcela jiných pohnutek a že několikaleté zahraniční výjezdy jim, zejména v období po roce 1968, umožňovaly uniknout z každodenní reality normalizačního režimu.²³

V rámci budování investičních celků odjízďeli do Afriky techničtí (rozvojoví) expertí, jako byli inženýři, geologové, hydrologové, agronomové, architekti či odborníci na výrobní proces (třeba sládcí, tovární mistři apod.), ale také profesní specialisté, zejména lékaři a zdravotní sestry. Na kratší, často výměnné pobyty, směřovali do afrických zemí také vědci, učitelé nebo umělci. Sice s sebou přivázeli cenné vědomosti, ale jejich pobyt nelze vnímat jen jako jednosměrný vědomostní a kulturní transfer. Zpět do Československa se vraceli obohaceni o další odborné i jazykové znalosti, ale také o zkušenosti s poznáváním odlišných kultur nebo náboženství. Počty civilních československých expertů a jejich rodinných příslušníků, kteří prošli Afrikou, lze odhadovat na tisíce.²⁴ Vzhledem k jejich vzdělání a postavení je možné předpokládat, že se po svém návratu nemalou měrou podíleli na utváření obrazu afrických zemí v československé společnosti.

Ten dokreslovali Afričané, kteří do Československa přijízďeli na stáže do továren či zemědělských družstev nebo studovat na vysoké školy. Štědrá vládní stipendia lákala od konce padesátých let do Československa čím dál tím více studentů z třetího světa, a proto pro ně byla v roce 1961 otevřena v Praze speciální vzdělávací instituce – Universita 17. listopadu. Ačkoli stipendia vyjednaná v rámci kulturních dohod získaly mnohdy jen děti prominentů tamějších režimů, československá vláda tuto pomoc využívala pro propagandistické účely a budování obrazu solidarity s méně

19 Jako příklad lze uvést výstavbu investičních celků v Ghaně v Nkrumahově éře. *Archiv ministerstva zahraničních věcí* (dále jen AMZV), f. TO-T 1965–1969, Ghana, k. 1.

20 Tamtéž, f. TO-T 1965–1969, 10. teritoriální odbor, k. 1, Dosavadní zkušenosti z plnění koncepce čs. zahraniční politiky, Pro schůzi kolegia, 25. 9. 1965.

21 MÁDROVÁ, Kamila: *Development and Strategy of the Czech Technical University's Contacts with Third World Countries in the 1960s*, s. 43.

22 ZÍDEK, Petr: *Československo a francouzská Afrika 1948–1968*, s. 34.

23 Interview s čs. expertem působícím v 80. letech v Etiopii z dne 16. 2. 2020 a dalšími bývalými čs. experty či jejich rodinnými příslušníky.

24 Například jen v Ghaně v roce 1967 působilo na 138 československých expertů. Společně s rodinnými příslušníky se počet československých občanů v této zemi blížil ke 200. AMZV, f. TO-T 1965–1969, Ghana, k. 1, Styky ZÚ s československými experty v roce 1967, 17. 4. 1968.

rozvinutými zeměmi třetího světa. Drtivá většina absolventů se po skončení svých studií vrátila zpět dorodných zemí, kde se díky dosaženému vzdělání stávali v mnoha případech respektovanými místními elitami, na jejichž pomoc československá vláda spoléhala při dalším prosazování svých zájmů v Africe. Realita se ovšem značně míjela s původními záměry. Nebylo ojedinělým jevem, že si studenti z třetího světa, zejména ti z Afriky, odnášeli nepříjemné zážitky – ať už se jednalo o nenaplněné naděje na zlepšení životní úrovně nebo i zkušenosti s rasismem, což jim bralo ochotu napomáhat šíření socialismu v Africe.²⁵

Kulturní a společenské styky

Kulturní diplomacie byla „měkkou silou“, která pozici Československa ve třetím světě upevňovala. Jejím cílem bylo nejenom navazovat kulturní vztahy a šířit československou uměleckou produkci, ale také vytvářet obraz moderní průmyslové země se stabilním a vyspělým politickým systémem. Ten pak sloužil mimo jiné k podpoře československého exportu.²⁶

Československá kulturní diplomacie využívala mnoho kanálů. Lze sem zařadit distribuci československých filmů, pořádání výstav, propagační zájezdy sportovců, vědců, filmařů či hudebníků. Zahraniční vysílání Československého rozhlasu Rádio Praha připravovalo od roku 1960



Obálky časopisu Solidarity



Repro: Solidarity

speciální program pro africké posluchače. Velký ohlas měly zahraniční publikace nakladatelství Orbis nebo propagandistické časopisy jako *Solidarity* či *Czechoslovak Life*.

Kulturní diplomacie se zaměřovala i na Afričany v Československu, ať už se jednalo o studenty, diplomaty či jiné návštěvníky. Delegace byly často brány na významná místa paměti (např. Lidice), k památkám, do průmyslových i zemědělských závodů, k velkým vodním dílům, do nemocnic nebo na sportovní utkání. Výběr lokalit je symptomatický – měly odrážet úspěchy československého

hospodářství, vyspělou společnost i kulturu a na návštěvníky skutečně často takto zapůsobily. Součástí této politiky byly také velké události, jež měly za cíl zprostředkovat kontakt mezi africkou a československou kulturou, jako byly například Dny Afriky.²⁷ V určitém smyslu sem patřily i pochody solidarity a další akce a iniciativy, které měly vyjádřit symbolickou účast československých občanů s oběťmi konfliktů v Africe, protest proti věznění levicových politiků či novinářů a vymezení se vůči kolonialismu – v roce 1958 například zaslaly československé

25 KATSAKIORIS, Constantin: The Lumumba University in Moscow. Higher Education for a Soviet-Third World Alliance, 1960–91. *Journal of Global History*, 2019, Vol. 14, No. 2, s. 281–300; HESSLER, Julia: Death of an African Student in Moscow: Race, Politics, and the Cold War. *Cahiers du Monde Russe*, 2006, Vol. 47, No. 1–2, s. 33–63. Ke studentům z Latinské Ameriky v SSSR srov. také RUPPRECHT, Tobias: *Soviet Internationalism after Stalin. Interaction and Exchanges between the USSR and Latin America during the Cold War*. Cambridge University Press, Cambridge 2015, s. 191–229.

26 Ke kulturní diplomacii mezi „druhým“ a „třetím“ světem např. BETTS, Paul – VUČETIĆ, Radina (eds.): *Tito in Africa. Picturing Solidarity*. Museum of Yugoslavia, Belgrade 2017; RICHMOND, Yale: *Cultural Exchange and the Cold War: Raising the Iron Curtain*. Penn State University Press, University Park 2003; WISHON, Jeremiah: Soviet Globalization: Indo-Soviet Public Diplomacy and Cold War Cultural Spheres. *Global Studies Journal*, 2013, Vol. 5, No. 2, s. 103–114; STANEK, Łukasz – AVERMAETE, Tom (eds.): *Cold War Transfer: Architecture and Planning from Socialist Countries in the “Third World”*. *Journal of Architecture* (special issue), 2012, Vol. 17, No. 3, s. 299–477.

27 Dny československo-afrického přátelství byly několikadenní celorepublikovou akcí s přednáškami, oslavami, diskusemi, výstavami apod. Viz např. *Všeodborový archiv*, f. Mezinárodní oddělení, k. 174. K propagandistickému významu velkých socialistických akcí viz např. KOIVUNEN, Pia: The 1957 Moscow Youth Festival Propagating a New, Peaceful Image of the Soviet Union. In: ILIC, Melanie (ed.): *Soviet State and Society under Nikita Khrushchev*. Routledge, London 2009.

podniky desítky protestních rezolucí francouzskému prezidentovi René Cotymu v reakci na vypálení jedné alžírské vesnice.²⁸ (Ještě větší ohlas měla v pozdějších desetiletích válka ve Vietnamu.)²⁹ Kulturní diplomacii však pěstovaly v různé míře i africké státy, které se rovněž pokoušely vyvolat v Československu a v celém socialistickém táboře příznivý dojem, i když jejich možnosti byly často omezené.

Propaganda a obecněji kulturní a společenské vztahy jsou širokým výzkumným polem s mnoha možnostmi. Koncepty i praxe kulturní diplomacie měly svá specifika a mohly se na různých československých ministerstvech, úřadech, ve společenských organizacích nebo i v konkrétních městech či závodech lišit, stejně tak se mohly různit podle umělecké oblasti či podle konkrétní africké země nebo regionu. Je také možné se zaměřit na propagandistický jazyk a jeho proměnu, na rozdíly v jednotlivých sdělovacích prostředcích nebo na vývoj kulturní diplomacie a akcent na různá témata v kontextu měnících se politických i hospodářských vztahů. Nabízí se též srovnání kulturnědiplomatických strategií mezi zeměmi východního bloku, případně i se západní Evropou a dalšími oblastmi.

Kromě státem posvěcené kulturní diplomacie existovaly i jiné kanály, skrze něž se československá kultura a myšlení dostávaly do kontaktu s Afrikou. Cestovatelé, studenti, experti, diplomaté, ti všichni přicházeli do styku s okolním prostředím. Jejich vazby ani vystupování nemohly být zcela kontrolovány a nepochybně tak



Svazáci ze Závodů 9. května v Praze protestují proti „nezákonnému uvěznění Antoina Gizengy“ a proti „jednostranné činnosti vojsk OSN v Kongu a vměšování se imperialistů s belgickými monopoly v čele do vnitřních záležitostí konžského lidu“. Se situací v Africe je na závěr jejich schůze seznámil „pracovník obchodnětechnické služby inž. Jiří Hruška, který se před několika dny vrátil do ČSSR“, jak se také píše v dobové popisce k fotografii z roku 1962.
Foto: ČTK / Viktor Lomoz

docházelo ke kulturním transferům na mikrohistorické úrovni a odchýlování od oficiálně preferovaných vzorců.³⁰

Zcela stranou pozornosti badatelů pak stojí alternativní styky na kulturní a společenské úrovni. Jedná se například o aktivity, které v Africe

nebo směrem k Africe vyvíjel československý disent. Zvláštním a takřka neprozkoumaným případem jsou československé exilové komunity.³¹ V Africe se jich nezformovalo tolik jako v západní Evropě či v Severní Americe, ale v některých zemích a městech se exulanti usídlili,

²⁸ Všeodborový archiv, f. Mezinárodní oddělení, k. 139.

²⁹ K solidaritě s Vietnamem ve východním bloku viz např. MARK, James - APOR, Péter - VUČETIĆ, Radina - OSEKA, Piotr: "We Are with You, Vietnam": Transnational Solidarities in Socialist Hungary, Poland and Yugoslavia. *Journal of Contemporary History*, 2015, Vol. 50, No. 3, s. 439-464.

³⁰ Zajímavým pramenem v této oblasti jsou vzpomínky, viz např. STRAŠÍKOVÁ, Blanka: *Indický kaleidoskop. Z historie jedné stavby v Ránčí. Západočeské nakladatelství, Plzeň 1982*; MENERT, Evžen: *Na západ od Londýna. Nepřítelš sowsislé vyprávění o Ghaně a okolí, přerušované zcela nesowislými úvahami a doplněné ódou na bridž, anglický kolonialismus, pivo a armádu. Československý spisovatel, Praha 1967*; LION, Jindřich: *Od Limpopa k Vltavě. Svobodné slovo, Praha 1963*.

³¹ Příklad dvou významných československých exulantů v Africe zpracoval Jan Dvořáček ve studii Čechoslováci pod ochranou císaře. Strastiplná cesta Bedřicha Hildprandta a Ferdinanda Veverky do etiopského exilu. In: *Theatrum historiae*, č. 13. Univerzita Pardubice, Pardubice 2013, s. 241-266.

zakládali krajaňské spolky a vydávali svá periodika.³² Jejich reprezentace československé kultury se v mnohém mohla lišit od té, jež byla zprostředkována oficiálními kanály, ale i od té disidentské.³³ Výzkum šíření alternativního obrazu „demokratického Československa“ a jeho střetávání se se státní kulturní diplomacií na africkém poli by proto jistě přinesl také pozoruhodné výsledky.

Vojenská spolupráce

Na konci padesátých a na začátku šedesátých let získala většina území Afriky nezávislost a soběstačnost v oblasti národní obrany se stala jednou z hlavních priorit nových států. To otevřelo prostor i pro socialistické země, které mohly s budováním vojsk pomoci – a zejména pro Československo s jeho rozvinutým zbrojním průmyslem s předválečnou tradicí. Vývoz zbraní dával možnost uplatňovat politický vliv, a stal se tak důležitou prioritou československé zahraniční politiky. Kromě toho měl ale i velký obchodní potenciál a představoval významnou položku československého exportu.³⁴

Zmíněnou dohodou o dovozu zbraní uzavřenou s Egyptem v roce 1955

symbolicky započala celá nová éra československých vztahů s třetím světem. Export zbraní, zbraňových systémů a technologií zajišťovala výhradně Hlavní technická správa ministerstva zahraničního obchodu. Podniky měly poměrně volné pole působnosti – existoval průběžně aktualizovaný seznam zemí, do nichž bylo zakázáno zbraně vyvážet, ale do všech ostatních byl export povolen. V roce 1968 na seznamu zakázaných partnerů figurovaly z afrických zemí jen Jihoafrická republika, Angola, Mosambik, Rhodesie a Jihozápadní Afrika.³⁵ I do některých z těchto zemí však zbraně proudily – a sice místním národněosvobozeneckým hnutím. Již v roce 1959 způsobilo mezinárodní skandál zadržení lodi Lidice, která vezla zbraně pro Alžírskou frontu národního osvobození, francouzským námořnictvem u marockých břehů.³⁶ V dalších letech pak Československo poskytovalo zbraně a munici také angolské guerillové skupině MPLA, guinejské PAIGC nebo kamerunské UPC.

Součástí vojenské spolupráce bylo i studium afrických kadetů na československých vzdělávacích institucích a výjezdní mise vojenských expertů do afrických zemí. Toto studium nebo

mise expertů byly často součástí širších smluv, které se týkaly dodávek zbraní nebo technologií, jež se měli Afričané od vojenských specialistů v Československu nebo ve své zemi naučit ovládat.³⁷

K vojenské spolupráci nabízí dokumenty zejména Vojenský historický archiv, ale fondy obsahující materiály od roku 1970 nejsou dosud inventarizovány. Bohužel, fond ministerstva zahraničního obchodu uložený v Národním archivu, který by pro pochopení problematiky obchodu se „speciálním materiálem“ a se souvisejícím výcvikem byl nesmírně přínosný, je dosud neroztříděný a obtížně přístupný. Do budoucna tak toto téma skýtá pro badatele bohaté možnosti – zejména o sedmdesátých a osmdesátých letech toho stále víme velmi málo.

Rozvědka a bezpečnostní spolupráce

Až v nedávné době odtajněné materiály z bývalého Federálního ministerstva vnitra odhalily, že na šíření socialismu do Afriky se velkou měrou podílela také československá rozvědka (I. správa SNB). V souvislosti s dekolonizací „černého konti-

32 FORMANOVÁ, Lucie – GRUNTORÁD, Jiří – PŘIBÁŇ, Michal: *Exilová periodika. Katalog periodik českého a slovenského exilu a krajaňských tisků vydávaných po roce 1945*. Libri prohibiti, Praha 1999.

33 Charta 77 např. podpořila jihoafrického biskupa a bojovníka proti apartheidu Desmondu Tutu, zatímco tamní československá exilová komunita tuto iniciativu odsoudila. ČÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém (eds.): *Charta 77: Dokumenty 1977–1989*. ÚSD AV ČR, Praha 2007, s. 753–754.

34 K obchodu se zbraněmi viz ZÍDEK, Petr: Vývoz zbraní z Československa do zemí třetího světa v letech 1948–1962. *Historie a vojenství*, 2002, roč. 51, č. 3, s. 523–567; RICHTEROVA, Daniela – PEŠTA, Mikuláš – TELEPNEVA, Natalia: Banking on Military Assistance. Czechoslovakia's Struggle for Influence and Profit in the Third World, 1955–1968. *International History Review*; RICHTEROVA, Daniela – TELEPNEVA, Natalia (eds.): The Secret Struggle for the Global South: Espionage, Military Assistance and State Security in the Cold War. *International History Review*, 2021, Vol. 43, No. 1; PERUTKA, Lukáš: Arms for Arbenz. Czechoslovakia's Involvement in the Cold War in Latin America. *Central European Journal of International and Security Studies*, 2013, Vol. 3, No. 7, s. 59–76; PECHOTA, Vratislav: Czechoslovakia and the Third World. In: RADU, Michael (ed.): *Eastern Europe and the Third World: East vs. South*. Praeger, New York 1981; DESPRÉS, Laure: Third World Arms Trade of the Soviet Union and Eastern Europe. In: LAVIGNE, Marie (ed.): *East-South Relations in the World Economy*. Westview Press, London 1988; STORKMANN, Klaus: *Geheime Solidarität. Militärbeziehungen und Militärhilfen der DDR in die „Dritte Welt“*. Ch. Links Verlag, Berlin 2012.

35 *Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv*, f. MNO 1970, k. 254, Zpráva k návrhu Zásad pro uskutečňování zahraničního obchodu se speciálním materiálem a pro projednávání a schvalování obchodních jednání o jeho dodávkách, 18. 6. 1968.

36 ZÍDEK, Petr: *Vývoz zbraní z Československa do zemí třetího světa v letech 1948–1962*.

37 O vojenském vzdělávání více studie Mikuláše Pešty Mezi solidaritou, obchodem a politikou. Vojenský výcvik Afričanů v Československu v šedesátých letech v tomto čísle revue *Paměť a dějiny*. Dále viz VYHLÍDAL, Milan: *Činnost československých instruktorů v egyptských ozbrojených silách. Účast na egyptském vojenském školství v letech 1956–1977*. Carter Reproplus, Praha 2016.

nentu“ uzavřel začátkem šedesátých let tehdejší ministr vnitra se sovětskou KGB smlouvu o spolupráci obou rozvědných služeb, na jejímž základě Československo přislíbilo mimo jiné podporovat národněosvobozencká africká hnutí či rozvědně působit v nově vzniklých státech Afriky a pokusit se infiltrovat tamější bezpečnostní složky.³⁸

Pro tyto cíle poskytla Československu vhodné zázemí rozsáhlá síť zastupitelských úřadů a první úspěchy z Guineje, se kterou byla uzavřena dohoda o bezpečnostní spolupráci, na jejímž základě byli do této země vysláni první českoslovenští poradci, aby školili tamní bezpečnostní složky,³⁹ vzbuzovaly naději, že by rozvědka mohla dosáhnout v Africe významných úspěchů. Během šedesátých let se jí skutečně v několika případech podařilo proniknout do státních a bezpečnostních složek afrických států a získat rozsáhlou síť spolupracovníků nejen z řad tamějších politiků, ale také novinářů (využívání zejména pro tzv. aktivní opatření, která rozvědka připravovala) nebo obchodníků. Mezi spolupracovníky československé rozvědky se zařadily i celosvětově známé osobnosti jako marocký opoziční politik Mehdi Ben Barka (1920–1965) či vůdce Africké strany nezávislosti Guineje a Kapverd (PAIGC) Amílcar Cabral (1924–1973).⁴⁰

První úspěchy v oblasti tzv. klasické špionáže (HUMINT – Human Intelligence) se projevoval také rostoucím počtem rezidentur. Mezi nejvýznamnější zpočátku patřily ty v Egyptě, Alžíru, Guineji, Mali nebo Kongu, v sedmdesátých a osmdesá-



Mehdi Ben Barka, vpravo Amílcar Lopes da Costa Cabral



Foto: volné dílo

tých letech rostl význam kontrarozvědných rezidentur v Etiopii či Libyi.

Kromě obligátní zpravodajské práce vůči západním kapitalistickým státům se rozvědka v Africe zaměřovala na politické ovlivňování vedoucích představitelů afrických států a již zmiňovanou podporu národněosvobozenckým hnutím (zejména v Angole a Portugalské Guineji), kterým nejenže pomáhala se školeními bezpečnostních pracovníků, ale také jim poskytovala zbraně, zpravodajské vybavení či poradenství.⁴¹ Zejména v poslední jmenované rovině bylo Československo v Africe velmi aktivní. Od roku 1959 začala rozvědka organizovat na československém území bezpečnostní školení pro vybrané příslušníky ze zemí třetího světa. Během následujících devíti let se uskutečnilo na

40 různých kurzů, v nichž bylo vyškoleny 254 posluchačů z 11 afrických zemí. Většina kurzů trvala více než půl roku a zaměřovala se na oblast státní bezpečnosti, některé z nich ale poskytovaly také vojensko-partyzánský výcvik, výcvik v používání operativní techniky, spojení a sledovacích metod, nechyběla samozřejmě ani ideologicko-politická průprava.⁴²

Některé výzkumy z poslední doby naznačují, že československá rozvědka se ve třetím světě sice řídila obecnými cíli stanovenými Moskvou, v některých dílčích záležitostech ovšem sledovala také své vlastní zájmy, jež ne vždy korelovaly s postoji dalších zainteresovaných složek československého vládního aparátu (zejména ministerstva zahraničních věcí).⁴³ V tomto ohledu bude zajímavé

38 *Archiv bezpečnostních složek* (dále jen ABS), Sběrka mezinárodních smluv, Smlouva mezi Výborem pro státní bezpečnost při Radě ministrů SSSR a MV ČSSR, 26.–30. 6. 1961.

39 ZÍDEK, Petr – SIEBER, Karel: *Československo a subsaharská Afrika v letech 1948–1989*, s. 76.

40 Tamtéž, s. 94–97; ZÍDEK, Petr – SIEBER, Karel: *Československo a Blízký východ v letech 1948–1989*, s. 220–225; TELEPNEVA, Natalia: “Code Name SEKRETÁŘ”: Amílcar Cabral, Czechoslovakia and the Role of Human Intelligence during the Cold War. *International History Review*, 2019.

41 ABS, f. Sekretariát ministra vnitra III. díl 1966–1975 (A 2/3), inv. j. 2140, Základne informacie o čs. rozvědce, 16. 4. 1968.

42 Tamtéž, f. I. správa Sboru národní bezpečnosti (SNB), svazek Československá pomoc africkým zemím po linii bezpečnosti reg. č. 81029, Informace o školení bezpečnostních kádrů rozvojových zemí v ČSSR.

43 KOURA, Jan – WATERS, Robert Anthony: “Africanos” versus “Africanitos”. The Soviet-Czechoslovak Competition to Protect the Cuban Revolution. *International History Review*, 2019.

na příkladu Afriky sledovat vazby mezi KGB a I. správou a také to, zda československá rozvědka, jak naznačují někteří badatelé, mohla být důležitým nástrojem celého východního bloku při pronikání do třetího světa.⁴⁴ O působení civilní rozvědky v Africe a jejím vlivu na prosazování zahraničněpolitických cílů toho stále víme poměrně málo, ale badatelsky takřkajíc „neoraným polem“ zůstávají aktivity Zpravodajské správy Generálního štábu (ZSGŠ).

Kontaktní zóny a vnímání Afriky

Československo a Afriku (potažmo „druhý“ a „třetí“ svět) lze pochopitelně zkoumat i z jiných úhlů, než jsou různé roviny bilaterálních vztahů. Již bylo naznačeno, že dalšími východisky může být například transnacionální či „spaciální“, prostorová historie. Jednou z možností, jak tohoto přístupu využít, je zkoumání „kontaktních zón“ – prostorů, v nichž se střetávali představitelé rozdílných kultur a myšlenkových světů, často poznamenaných předsudky a stereotypy. Takovými prostory mohou být školy, koleje, pracoviště, bary, komunity expertů či exulantů, studentské spolky i mezinárodní organizace.⁴⁵ Na podkladu kontaktních zón se dají zkoumat sociálně-historická témata, ale také třeba proměny identit v migrantských komunitách. Příkladem prostorové konceptualizace – byť ne nutně ve fyzickém smyslu prostoru – může být rámec tzv. černého východu (Black East), který zahrnuje specifika a propojenost černých diasporických komunit v socialistických zemích.⁴⁶



Delegáti při zahájení II. kongresu Mezinárodního svazu studentstva s portréty korejského vůdce Kim Ir-sena, Praha, 14. srpna 1950
Foto: ČTK / Čestmír Jirů

Jiným přístupem může být zkoumání cirkulace vědění a vzájemného ideologického ovlivňování – ať už v rámci fyzického, nebo ideového prostoru. Československo požívalo v mezinárodních organizacích vážnosti a některé významné instituce dokonce sídlily v Praze – například Mezinárodní svaz studentstva, Me-

zinárodní organizace novinářů, Světová odborová federace nebo krátce také Světová rada míru.⁴⁷ Uvnitř Československa tak vznikaly významné internacionální prostory, v nichž docházelo k intenzivním diskusím a ideologickým názorovým výměnám.

Významnou a rozvíjející se oblastí výzkumu je otázka československé-

44 ANDREW, Christopher - MITROCHIN, Vasilij: *Operace KGB a studená válka. Mitrochinův archiv II. Rozmluvy* – Leda, Praha 2008.

45 Např. BURTON, Eric: Hubs of Decolonization. African Liberation Movements and “Eastern” Connections in Cairo, Accra, and Dar es Salaam. In: DALLYWATER, Lena - SAUNDERS, Chris - FONSECA, Helder Adegar: *Southern African Liberation Movements and the Global Cold War “East”*. Transnational Activism 1960–1990. De Gruyter, Berlin 2019, s. 25–56; PUGACH, Sarah: Agents of Dissent: African Student Organizations in the German Democratic Republic. *Africa*, 2019, Vol. 89, No. 1, s. 90–108.

46 SCHENCK, Marcia: Constructing and Deconstructing the “Black East” – a Helpful Research Agenda? *Stichproben. Wiener Zeitschrift für kritische Afrikastudien*, 2018, Vol. 18, No. 34, s. 135–152.

47 BARTOŠEK, Karel: *Zpráva o putování v komunistických archivech. Praha – Paříž (1948–1968)*. Paseka, Praha – Litomyšl 2000, s. 95–125; NORDENSTRENG, Kaarle - ŠEVČÍKOVÁ, Markéta: The Story of Journalist Organizations in Czechoslovakia. *Media and Communication*, 2017, Vol. 5, No. 3, s. 95–102.


ho a východoevropského rasismu či obecněji vnímání „druhého“. Stereotypní „orientalistické“ pojetí a zobrazování afrických a asijských kultur má v českých zemích dlouhou tradici a v mnohém lze sledovat myšlenkovou kontinuitu s předchozími epochami. Přestože socialistická státní ideologie oficiálně prosazovala rovnost všech etnik a jedinců, nepřijala myšlenky multikulturalismu a asimilace. Rovnost měla být demonstrována spíše myšlenkou „bratrství mezi národy“, které ovšem měly ve světě každý své vlastní místo. Americký historik Quinn Slobodian píše v souvislosti s vizuálním uměním v NDR o „rasové duze“, která zobrazovala jednotlivé rasy v rovnosti vedle sebe, ale jednoznačně odlišené.⁴⁸ Radikální autoři a teoretici postkolonialismu jako Frantz Fanon nebo Aimé Césaire, jejichž díla v šedesátých letech hýbala západoevropskou novou levicí, byli na Východě sledováni spíše s opatrnou nedůvěrou. Témata problematizující československou či východoevropskou etnickou homogenitu byla spíše marginalizována. Komplikované vztahy mezi centrem a okrajovými oblastmi panovaly i v případě obrovského a multietnického Sovětského svazu – na jednu stranu SSSR tyto oblasti vyzdvihoval, aby zdůraznil svou anti-rasistickou ideologii, a dokonce

využíval své občany středoasijského původu k účinnějšímu jednání se zeměmi třetího světa, ale na druhou stranu byla Střední Asie nepochybně politickou i ekonomickou periferií.⁴⁹ Případným badatelům se na tomto poli výzkumu otevírá množství příležitostí.

Závěr

Africký kontinent prošel od konce druhé světové války turbulentním vývojem. Vznikly na něm desítky nových států, které se, jak si obě supervelmoci – USA i SSSR – dobře uvědomovaly, mohly stát významnou silou v globálním konfliktu mezi kapitalismem a socialismem. A nezůstalo pouze u toho – nové země představovaly také nové trhy a odbytiště, o něž bylo nutné soupeřit. Oblasti Afriky bohaté na vzácné, či dokonce strategické suroviny se staly další příčinou tohoto soupeření; z „prokletí přírodních zdrojů“ a různých forem neokolonialismu se mnohé africké státy dodnes nevymanily. Tento boj o trhy a zdroje ukazuje, že tradiční pravidla studené války na „černém kontinentu“ neplatila – spojenci z Varšavského paktu i Severoatlantické aliance si zde ostře konkurovali a své pronikání do Afriky propojovali s vlastními ideologicko-politickými postuláty.

Během studené války se celý svět dynamicky proměňoval a globalizoval se. V souboji dvou koncepcí modernity začal mít od osmdesátých let navrch americký liberální model, což přispělo i k erozi socialistických diktatur ve východní Evropě. V historickém výzkumu ale nelze opomíjet, že existovaly i jiné, alternativní formy globalizace. I když její socialistická varianta nebyla a snad ani nemohla být úspěšná, nabízí zajímavou perspektivu pro studium soudobých globálních dějin. Socialismus zanechal v Africe výrazné stopy a jejich sledování může napovědět mnohé o globálních ambicích států východního bloku.

Československo patřilo v tomto ohledu z rozličných důvodů k nejaktivnějším hráčům. Přestože se v posledních letech rozvíjí výzkum různých sfér kontaktů mezi Československem a Afrikou či obecněji zeměmi třetího světa (bohužel převážně u zahraničních badatelů), stále existuje nepřeberné množství témat, která čekají na své zpracování. Tato přehledová studie, jejímž cílem je rozpoutat další diskusi o přístupech a možnostech bádání na poli československo-afrických vztahů, zároveň upozorňuje, kde všude jsou taková bílá místa a jaký výzkumný potenciál má tato problematika. 

48 SLOBODIAN, Quinn: Socialist Chromatism. Race, Racism, and the Racial Rainbow in East Germany. In: TÝŽ (ed.): *Comrades of Colour East Germany in the Cold War World*. Berghahn Books, Oxford 2015, 23–39.

49 K sovětské periferii např. ABASHIN, Sergey: Soviet Central Asia on the Periphery. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 2015, Vol. 16, No. 2, s. 359–374; ZAKHAROV, Nikolay: *Race and Racism in Russia*. Palgrave Macmillan, Basingstoke 2015; MATUSEVICH, Maxim: Soviet Anti-racism and Its Discontents: The Cold War Years. In: MARK, James – KALINOVSKY, Artemy – MARUNG, Steffi (eds.): *Alternative Globalisation. Eastern Europe and the Postcolonial World*. Indiana University Press, Bloomington 2020; KALINOVSKY, Artemy: *Laboratory of Socialist Development: Cold War Politics and Decolonization in Soviet Tajikistan*. Cornell University Press, Ithaca 2018; MÜLLER, Martin: In Search of the Global East: Thinking between North and South. *Geopolitics*, 2020, Vol. 25, No. 3.